

TILSHUNOSLIKDA KORPUS TUSHUNCHASI

**Qoraboyeva Nasiba Sodiqovna,
Toshkent viloyati, Bekobod tumani
4-umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Tel: +998 99 725-86-84**

Annotatsiya – Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida korpus muammosi, masalasi haqida ilmiy fikrlar bayon etilgan. Ilmiy qarashlar ilmiy xulosalar bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar – Tekst, matn, kontekst, til, nutq, kommunikatsiya, monolog, dialog, sinkret, lison, ifoda.

Jahonning ko'pgina yirik tillari allaqachon ilmiy ishlanganligi, hajmi va ko'lamiga ko'ra o'zaro farqlanuvchi o'zining milliy korpusiga ega. Masalan, ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan Britaniya milliy korpusi (BMK)dir. Aksariyat milliy korpuslar mazkur loyiha asosida shakllangan. Shuningdek, Praganing Karlova universiteti tomonidan tuzilgan Chex milliy korpusi ham slavyan tillari orasida ajralib turadi.

Milliy korpusning o'ziga xos ikki muhim xususiyati mavjud. Birinchidan, u me'yorlashtirilgan muayyan tarkibga ega ekanligi bilan xarakterlanadi.[1] Bu korpus ma'lum tilda berilgan (turli badiiy janrlar: publitsistik, o'quv, ilmiy, ish yuritish, so'zlashuv, shevaviy kabi), ularning barchasi imkon darajasida ma'lum doiraga oid ma'lumotlarning proporsional matnlari hisoblanadigan og'zaki va yozma ko'rinishlarining barchasini o'z qamroviga oladi degani.[2] Korpusning qoniqarli darajada bo'lishi uchun uning ko'lamiga e'tibor qaratish kerakligini nazardan chetda qoldirmaslik kerak (masalan, o'n va yuz milliongacha so'z qo'llash kabi). Yoki rus tili milliy korpusi tuzuvchilari tomonidan ikki yuz million so'z kiritish rejalashtirilgan.

Ikkinchidan, korpus unga kiritilayotgan matnlarning o'ziga xos jihatlari to'g'risida muhim ko'shimcha ma'lumotlarni saqlaydi (bular annotatsiya yoki kiritma ko'rinishidagi matnlardir). Kiritma– korpusning asosiy bosh ma'lumotnomasi bo'lib, u korpusni zamonaviy internet tarmog'ida mavjud bo'lgan oddiy matnlar (yoki

“kutubxonalar”) to‘plamidan ajratib turadigan, masalan, bir muncha mashhur bo‘lgan “Maksim Morshkov kutubxonasi” yoki “Rus virtual kutubxonasi” kabilardan farqlanadigan matnlardir.[3] Hozirgi vaqtda mutaxassislar tomonidan “Fundamental elektron kutubxona” yaratildi va u doimiy ravishda rus mumtoz adabiyoti namunalari bilan to‘ldirib borilmoqda. Unga muntazam tarzda va yuqori aniqlikda nashr etilayotgan adabiy matnlar kiritilib turadi. Biroq bu kabi kutubxonalarda qayta ishlanmagan matnlar ham mavjud bo‘lib, ilmiy tadqiqotlar uchun foydalanishda bir muncha chegaralangandir. Shuni ta’kidlash kerakki, bu kabi kutubxonalar til xususiyatlaridan ko‘ra matnning mazmun-mohiyati bilan qiziquvchilar tomonidan yaratiladi. Milliy korpus kutubxonalardan farqli o‘laroq “qoniqarli” va “foydali” matnlar to‘plami emas. U, asosan, til o‘rganish uchun xizmat qiluvchi jihatdir. Bunda o‘rtamiyona yozuvchilarning romanlari ham, oddiy so‘zlashuvmatnlari va ijara shartnomalardan ham, mumtoz badiiy adabiyot namunalari qatorida foydalanilaveradi.

Korpusning rang-barang ilovalar bilan boyitilishi uning ilmiy va o‘qimishlilikini baholaydigan jihatdir. Rus tili milliy korpusida kiritmalarning to‘rt turidan foydalaniladi: 1) metamatnli; 2) morfologik; 3) talaffuz (aksentologik) va 4) semantik. YAqin kunlarda uning sintaktik ko‘rinishi kiritilishi ham rejalashtirilayapti. Kiritmalar tizimi borgan sari ko‘payib, takomillashib boraveradi.[4]

Shu o‘rinda milliy korpus nega kerak degan savol tug‘iladi.

Milliy korpus, avvalo, tilning leksika va grammatikasi yuzasidan olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar uchun kerak. SHuningdek, bir necha yuz yilliklar davomida tilda yuz beradigan uzluksiz o‘zgarishlar, jarayonlarni kuzatish imkonini beradi.[5]

Korpusning yana bir vazifasi til sohalarining barcha jihatiga taalluqli ma’lumotlarni olish (masalan, leksik, grammatika, aksentologik, til tarixi kabi), zamonaviy kompyuter texnologiyalari vositasida katta hajmdagi til hodisalarini juda tez tahlil qilish va siqirlashtirishga xizmat qilishdan iborat. Avvallari tadqiqotchi zarur misollarni qo‘lda yozib olar, bu esa juda ko‘p mehnat talab qilgani holda oz miqdordagi materiallarni qayta ishlashga imkon berar edi.

Endilikda tahlil qilinayotgan materiallarning ko‘lami va ma’lumot topish tezligida muammolar bo‘lmaydi. Bu esa tadqiqodchi uchun beqiyos imkoniyatlar eshiklarini ochadi. Milliy korpus til haqidagi bilimlarimiz imkoniyatini, shuningdek, uni statistik tahlil qilishning (o‘rganishning), hatto hozirga qadar o‘rganilmay kelinayotgan hodisalarning qurilishi va taraqqiyotidagi qonuniyatlarni, mavjud xulosalarga bo‘lgan shubhalarni yoki taxminiy hodisalarni aniqlash imkonini beradi. Endilikda tilning grammatik qurilishi, hatto mashhur akademik lug‘atlar, hech istiholasiz muayyan tilning milliy korpusi asosida yaratilishi kerak bo‘ladi. SHu nuqtayi nazardan milliy korpus talabgorlari, albatta, muayyan tilning turli sohalari tadqiqotchi–lingvistlari hisoblanadi. Biroq korpusdan foydalanuvchilar professional mutaxassislar bilan chegaralanmaydi. Davr yoki ma’lum muallifning fiklari, til haqidagi ishonchli statistik ma’lumotlari adabiyotshunoslarni, tarixchilarni va gumanitar bilimlarning turli vakillarini qiziqtirishi mumkin. Milliy korpuslar milliy va chet tillarni o‘qitish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadiki, ko‘pgina darslik va o‘quv rejalari hozirda milliy korpusga moslangan bo‘lishi kerak. Korpus ko‘magida taniqli mualliflarning notanish so‘z yoki grammatik shakllarini ajnabiy ham, maktab o‘quvchisi ham, o‘qituvchi ham, jurnalist ham, redaktor yoki yozuvchi ham tez va oson tekshirib olishi mumkin bo‘ladi.

Demak, milliy korpus kasbidan yoki u oddiy qiziquvchimi, muayyan til korpusining tuzilishi va ishlashidan, undan foydalanuvchilarning millatidan qat’i nazar, o‘rganuvchilar uchun birdek foydalanish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Юлдашев М.М. Бадиий матннинг лингвопоетик тадқиқи: Филол. фан. д-ри ... дис. – Тошкент: ЎзР ФА ТАИ, 2009. – Б. 49-70.
2. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари. ЎУМ, ЎЗМУ 2011. Ўзбек филологияси факултети кутубхонаси.
3. Ishmuhamedov R.J. “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yullari”. – T.: TDPU, 2007
4. Azizxo‘jaeva N., "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar" Toshkent. 2006

5. Ishmuxamedov R.J. “Ta’limda innovatsion texnologiyalar”. – T.: TDPU, 2008.